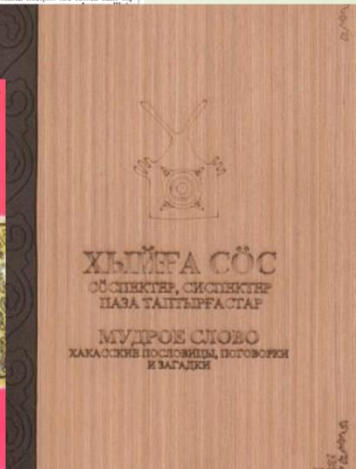
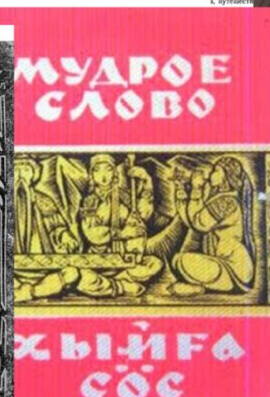
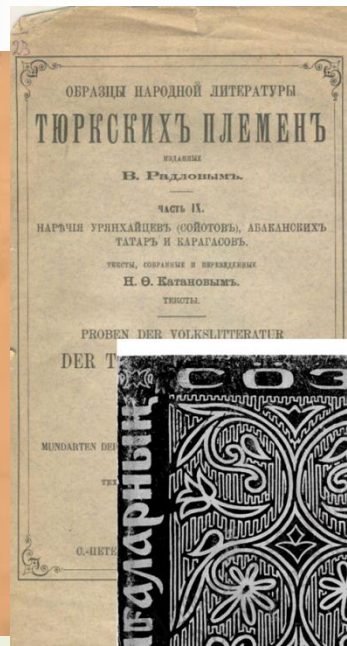

Sibirya Türklerinin Sözlü Geleneğinde Bilmeceler

TL 4068 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Halk Edebiyatı

Prof.Dr. Gülsüm Killi Yılmaz

Halk edebiyatının kısa ve bazı şiirsel özellikleri taşıyabilen türlerinden biri olan bilmece en genel tanımıyla “Beklenmedik cevapları olan geleneksel soru”dur (Brunvand 2007: 137).

Pek çok çalışmada bilmecelerin sözlü yasaklardan kaynaklandığı üzerinde durulur. İnsanın doğadaki nesnelere ve doğa olaylarının canlı olduğu, kendisini anlayabileceği düşüncesinden hareketle, doğadaki kötü güçlerden korunabilmek için çevrelerindeki varlıklara, doğadaki olaylara vb. yakıştırma adlar vermeleri ile oluşan gizli diller bilmecelerin oluşumunun temelini atmıştır. Anikin’e göre, bazı geleneklerdeki aile bireylerinin birbiriyle iletişim kurmasına ilişkin yasaklar da yine özel gizli dillerin dolayısıyla bilmecelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gizli diller bilmeceye dönüştükten sonra özellikle genç kuşakların çevrelerini, geleneksel dünyayı kavramalarına yönelik öğretici bir işleve bürünmüştür.

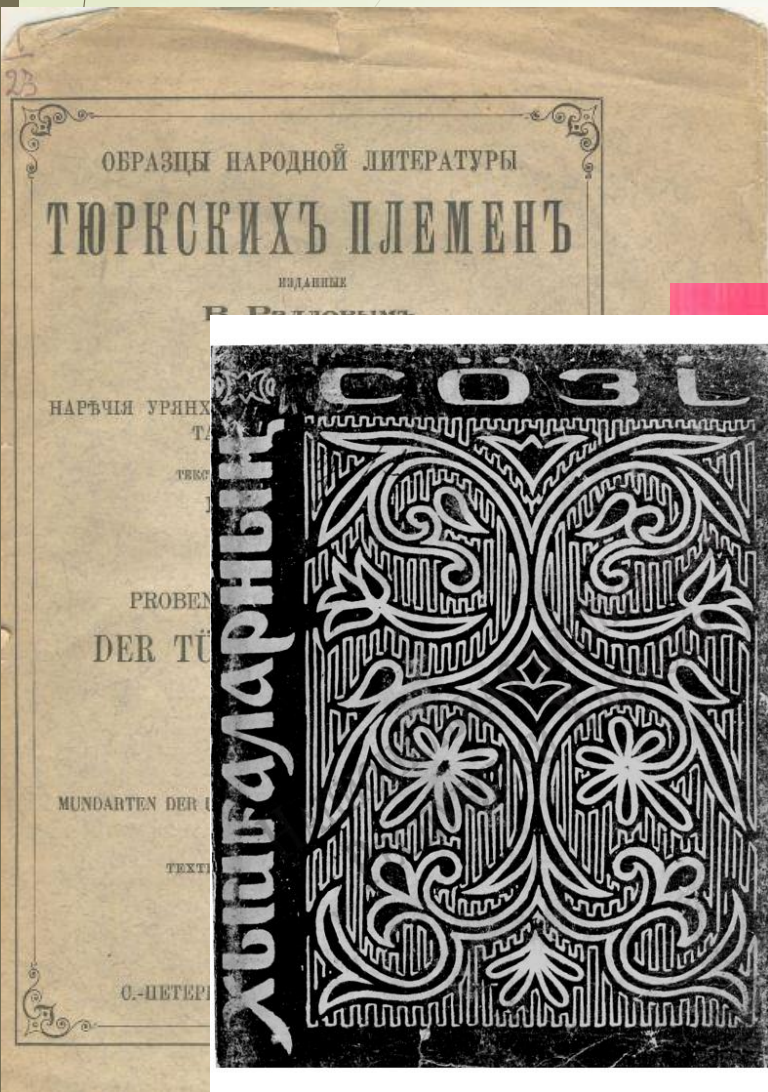

Bilmeceler çoğunlukla karşısındakini şaşırtmayı hedeflediğinden benzeyen ve benzetilen varlık arasındaki ilişki çoğu zaman çok zayıftır ve bilmecenin cevabı olmayan pek çok varlığa ya da duruma uygundur. Bazen verilen ipuçları birbiriyle uyumsuzdur, bazen doğrudan cevabı çağrıştırmaya yetmeyecek kadar zayıftır, bazen gereksiz ayrıntıların içine gizlenmiştir, bazen de tamamen cevaplayana farklı bir cevaba yönlendirmek üzere kurgulanmıştır (Georges, Dundes: 2007: 119). Dolayısıyla bilmecenin söz konusu gelenekte doğru kabul edilmiş cevabını bulabilmek için de soranların ve cevaplayanların aynı gelenek içinde, aynı geleneksel kavrayışa, kendisini, çevreyi ve doğayı aynı şekilde algılama biçimine sahip olması gerekir. Ancak kuruluşundaki bu karmaşaya rağmen bilmeceler bilinmek üzere kurgulanmıştır ve cevabı tahmin etmeyi sağlayan ipuçlarının sunulması gerekir. Bunlar söz konusu gerçeklik ile imge arasında ortaklık ya da benzerlik gösteren çeşitli nitelikler olduğu gibi bazı kültürlerde de bilmecelerin sorulma sırasındır.

Bilmece türünün genel özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Bilmece belirli bir kalıptan oluşan soru ve tartışmasız kabul edilmiş belli bir cevaptan oluşur (Boratav 1992: 109).
- Bilmeceler her ne kadar çoğunlukla soru biçiminde kurulmamış olsa bile bunun bir soru olduğunu soranın da cevaplayanların da anlayacağı geleneksel bir çevreyi gerektirir.
- Şiire özgü çağrışımlı anlatımlar bilmecelerim bozulmadan korunmasını gerektirir (Boratav 1992: 109).
- Bilmece hem düz söz biçiminde hem de ölçü ve uyak öğelerinden yararlanılarak oluşturulmuş şiir biçiminde bulunabilir.
- Bilmeceler birkaç sözcükten oluşabildiği gibi çok sayıda sözcük ve cümleden de oluşabilir. Sözcük sayısı arttıkça şiir diline özgü ölçü ve uyak gibi öğeler daha çok yer alır.
- Bazı bilmeceler 7 ya da 8 dizeden oluşabilir ve çok çeşitli uyaklanışa sahip olabilirler (Boratav 1992: 110).

Hakas Bilmecelerinin Derlenmesi ve Yayımlanması Çalışmaları

ХАКАССКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОРИИ

ЗАПИСКИ

В. И. ДОМОЖАКОВ

ХАКАССКИЕ ЗАГАДКИ.

МУДРОЕ
СЛОВО

ХЫЙҒА
СӨС

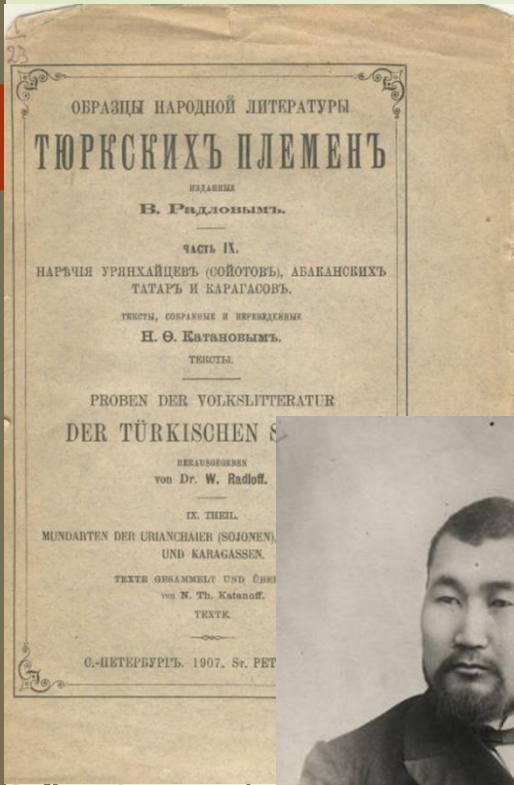
ХЫЙҒА СӨС
СӨСНӨКТӨР, СИСНӨКТӨР
ПАЗА ТАПТЫҒАСТАР
МУДРОЕ СЛОВО
ХАКАССКИЕ ПОСЛОВИЦЫ, ПОГОВОРКИ
И ЗАГАДКИ

ды нашей Родины, богат
произведения хакасског
Среди них мы находим
и тахнахи, легенды и
загадки и другие. Разно
енный народный творчест
ебе внимание многих пу

ний было положено еще
, первые записи хакас
кий ученый И. Гмелин
ешествуя по Сибири. Ха
который записал несколь
, несколько записей кан
и. Его записи были пере
ученым Антоном Шифе
ания минусинских татар
же занимался этнограф

и почти по всем жанрам
'Каталог.'
ных записей хакасско
были случайными и сл
основных работ естеств
в, лингвистов. Тем не м
ладом в дело изучени

минским Российского госуда
минусинских татар» (труды чет
бывшего в Казани с 31 ию
ль 1884 г.
литературы тюркских пле
г.

Hakas bilmecelerinin, o günkü adıyla Abakan Tatarlarının bilmecelerinin derlenmesi ve yayımlanması ile ilgili ilk çalışma N.F. Katanov'a aittir. N.F. Katanov'un 1907 yılında yayımlanan *Образцы народной литературы тюркских племен* adlı serinin IX. Cildini oluşturan *Нарѣчія урянхайцевъ (сойотовъ), абаканскихъ татаръ и карагасовъ* (S. Peterburg) isimli çalışmasında, Katanov'un "Abakan Tatarlarını" oluşturan Sagaylardan 111, Kaçlardan 153, Beltirlerden de 1 bilmece olmak üzere toplam 265 bilmece derlediği tespit edilebilmektedir.

ЗАПИСКИ

№167036 2

ХАКАССКАЯ ОБЛАСТЬ
ЗАПИСКИ

ХАКАССКОЕ
ОБЛАСТНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
АВАКАН-1951

В. И. ДОМОЖАКОВ

ХАКАССКИЕ ЗАГАДКИ.

Хакасский народ, как и все народы нашей Родины, богат
уникальным творчеством. Познавательно хакасские
фольклорные разновидности по жанрам. Среди них мы выделили
серебряные сказания и сказки, песни и танцы, легенды и
предания, пословицы и поговорки, загадки и другие. Рядом
соборные и оригинальность происхождения народного творчества
на хакасская издавать привлекательны и себе внимание многих пу
исследовательских и исследователей.

Начало записей этих произведений было положено еще
во второй половине XVIII века. Так, первые записки хакас-
ского фольклора опубликовал русский ученый И. Геттингер
в 1782 г., а затем в 1792—1793 г. путешественник по Сибири. Ха-
касские восстания натуралист Паллас, который записал несколь-
ко хакасских сказок. В 1865—69 гг. специально записки ха-
касские сказания проводил Касперов. Его записки были пере-
ведены на немецкий язык немецким ученым Леоном Шенкером
и его работе «Грушецкие сказания интуистов татар-
Восточной хакасского фольклора также записались ученым
Костромой и другие.

Наиболее полные и точные записки почти по всем жанрам
хакасского фольклора оставил П. Ф. Катанов.¹

Но став задачами анализа первых записок хакасского
фольклора, можно сказать, что они были случайными и сло-
жили подобный материал для основных работ эстетики
фольклора, этнографической, лингвистической. Тем не ме-
нее эти записки являются ценным материалом и для других

¹ Паллас «Путешествие по разным провинциям Российского государ-
ства в 1793—1796 г.»

² В. И. А. Катанов «Сказки и легенды хакасского народа» (Серия «Труды
и материалы Института языка, литературы и истории») Ташкент, 1958 г. 20 с.
№ 10.

³ И. Ф. Катанов «История народного творчества таежных племен
Кавказа», с. 18, СПб, 1907 г.

V.İ. Domojakov, Hakasskiye
zagadki. *Uçyonııye zapiski*, Vıpr. 2, Abakan,
1951, s. 60-84.).

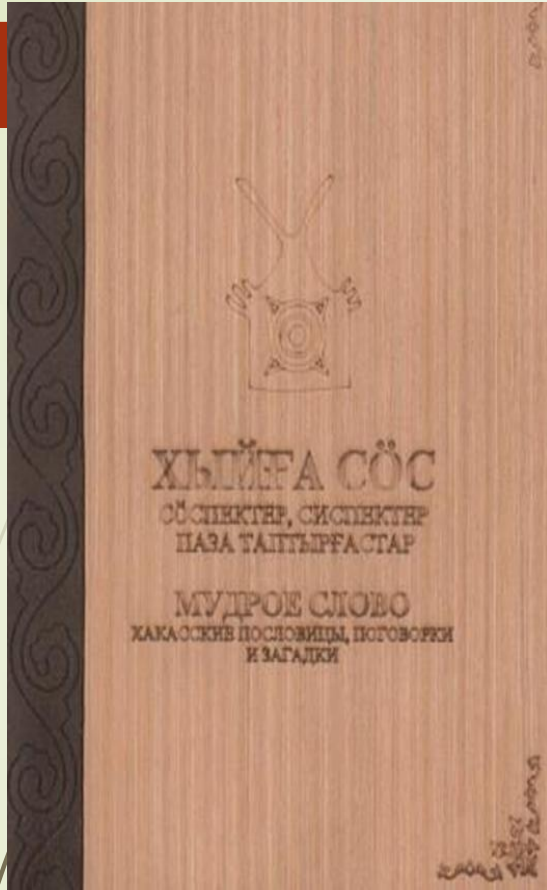
Domojakov'un derlemesi 1945-1948
yılları arasındaki Hakas Dil, Edebiyat ve
Tarih Araştırma Enstitüsü tarafından
düzenlenen araştırma gezilerinde
derlenmiştir. Çalışmada 251 bilmece
bulunur.

U.N. Kirbijekova, *Xakas çonniñ söspekteri, çoox-çaaxтары, sispekteri/ Xakasskiye poslovitsı, pogovorki i zagadki*, Abakan, 1960.

Çeşitli derleme çalışmalarında, ders kitaplarında vb. yayımlanmış olan malzeme ile Enstitünün Edebiyat Bölümü tarafından çeşitli araştırma gezilerinde derlenmiş olan malzeme bir araya getirilmiş, ayrıca yazarın kendisinin derlemelerine de yer verilmiştir. Bu derlemede *Sispekter* başlığı altında **409** bilmece verilmiştir. **1968** yılında U.N. Kirbijekova *Tak skazali mudretsi* adıyla Hakas atasözleri ve bilmecelerini yayımlamış, daha sonra 1976 yılında Yakov Kozlovskiy tarafından Rusçaya tercümesi yapılmıştır.

U.N. Kirbijekova, N.S.
Çistobayeva, Yu. İ. Çaptıkova,
*Xıyğa sös. Söspekter, sispekter paza
taptırğastar/Mudroye slovo.*
Poslovitsı, pogovorki i zagadki,
Abakan, 2014
Taptırğastar başlığı altında 143
bilmece yer almıştır.
Hakasça-Rusça Sözlük'ün
hazırlanmasında kullanılan
malzemedен de seçme
yapılmıştır.

Bilmece Türünün Adlandırılması

Bilmece türünün adına ilk kez 11. Yüzyılda yazılmış olan Divanu Lugati't-Türk'te rastlanmaktadır. Divan'da Ortak Türkçe **tap-* bulmak" fiilinden gelişmiş olan *tapuzgu*, *tapuzguk*, *tapzug* [Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 855] sözcükleri "bilmece" anlamıyla verilmişse de Divan'da bilmece örneklerine rastlanmamaktadır.

tapız--tapuz- "bilmece sormak"
tapuzgu, *tapuzguk* "bilmece",
tapzug "insanlar arasında sorulan bilmece"
(Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 855)

Ancak 13. Yüzyıl sonu 14. Yüzyıl başlarında İtalyan ve Alman tercüman misyonerler tarafından kaleme alınan Codex Cumanicus Türk bilmecelerinin en eski kayıdır. Codex Cumanicus iki kısımdan oluşmaktadır: İtalyan ve Alman kısmı. İtalyan kısmı (1-55 sayfalar) Latince-Farsça-Kumanca Sözlük'ten, Alman kısmı ise (56-60 sayfalar) Kumanca-Almanca Sözlük, Latince-Kumanca Sözlük, Bilmeceler ve nesir ve şiir biçimindeki Hıristiyan metinlerinden oluşmaktadır [**Garkavets 2006: 5-6**]. CC'deki bazı bilmecelerin başlangıç ve bitiş kısımlarının tam olarak ayırt edilememesi, bazı bilmecelerin cevaplarının yazılmamış olmasından dolayı Codex Cumanicus ve Codex Cumanicus'taki bilmeceler üzerine yapılmış çok sayıda çalışmada bilmecelerin toplam sayısı farklı bildirilmektedir. Ancak son yapılan çalışmalarda (örneğin Garkavets (2014) ve Güner'in (2016) çalışmalarında) 47 bilmecedan söz edilmektedir.

N.F. Katanov'un 1907 yılında yayımladığı derlemelerinde «bilmece» türü için derlemenin yapıldığı her bir boyun farklı bir terim kullandığı dikkati çekmektedir:

N.F. Katanov (1907)

Sagay: *tapcañ nımaq, tapcañ umaq* (ETü. *tap-* “bulmak” (Clauson 1972: 435) + *-cAñ* sıfat fiil eki > *tapcañ* “lit. bulunacak, bulunması gereken”)

Sagay (Askiz köyü) *tapcañ umaq* «bilmecenin soru kısmı»
sespägi «çözümü/cevabı»

Beltir: *tapcañ nımaq*

Kaç: *sespäk nımaq, sespäk umaq* (< ETü. *seş-* “çözmek” (Clauson 1972: 837)+*mAQ* fiilden ad yapan ek)

Sovyet dönemi ve Sovyet sonrası çalışmalarda ise iki terim dikkati çeker:

sispek «bilmece» (Domojakov 1951, Kirbijekova 1960)

taptırğas «bilmece» (Kirbijekova, Çistobayeva, Çaptıkova 2014)

Hakas sözlüklerinde bilmece, bilmecenin cevabı, bilmece sormak gibi bilmece türü ile ilişkili zengin bir söz varlığı bulunur:

[Xakassko-russkiy slovar' (Sost. N.A. Baskakov i A.İ. İnkijekova-Grekul), Moskva: GİİİNS, 1953]

tap- «1) bulmak, arayıp bulmak 2) bulmak, tespit etmek; 3) elde etmek 3) (bilmece) çözmek» (Baskakov-İnkijekova Grekul 1953, 217)

taptır- «1) buldurmak 2) elde etmesini sağlamak 3) (bilmece) sormak» (Baskakov-İnkijekova-Grekul 1953, 218).

sispek «bilmece» (Baskakov-İnkijekova-Grekul 1953, 188)

sizik «1) çözüm; 2) anlayışlılık; 3)şüphe; 4)his» (Baskakov-İnkijekova-Grekul 1953, 186).

sispekçi «çok bilmece bilen» (Baskakov, İnkijekova-Grekul 1953: 188)

Sözlüklerde «bilmece» ile ilgili sözcükler

[*Xakassko-russkiy slovar'* (Pod red. O.V. Subrakovoy), Novosibirsk: «Nauka», 2006.]

«Bilmece sormak»

Taptır- «(bilmece) sormak» (HksRusSl. 592)

Tapxıs söle- «bilmece sormak» (HksRusSl. 592) *Min tapxıs sölim, sin anı tap* «ben bilmece sorayım, sen onu bul» (HksRusSl. 592)

Sispek taptır- «bilmece sormak» (HksRusSl. 592)

«Bilmecenin cevabını bulmak»

Tap- «bilmecenin cevabını bulmak» (HksRusSl. 568)

Sis- «çözmek, bulmak» (HksRusSl. 463)

Sispekti sizerge «bilmeceyi çözmek» (HksRusSl. 463) *Sispektin sizi:n sizerge* «bilmecenin cevabını bulmak» (HksRusSl. 463)

«Bilmece»

Tapcañ nımax «bilmece» (HksRusSl. 568) (tap- maddesi içinde).

Tapxıs “bilmece” (HksRusSl. 592)

Taptırğas «(Sag.) bilmece» 2) «bilmecenin cevabı» (HksRusSl. 592)

Sispek, sispek nımax «bilmece» (HksRusSl. 474)

«Bilmecenin cevabı»

taptırğas «bilmecenin cevabı» (HksRusSl. 592)

sispektin taptırğazı «bilmecenin cevabı» (HksRusSl. 592)

taptırğ 1) «bilmecenin cevabı», 2) «bilmece» (HksRusSl. 592)

sispek nımax taptırı: «bilmecenin cevabı» (HksRusSl. 592)

sizig «çözüm, cevap» (HksRusSl. 463)

sistirig «çözüm, cevap» *sispektin sistiri:* poladır «bilmecenin cevabı olur» (HksRusSl. 475).

Hakas bilmeceleri insan, insanın organları, duyguları, düşünceleri, çeşitli durumları, faaliyetleri, toplumsal hayata ilişkin durumlar, nesnelere, iş ve iş âletleri, yurt ya da ev, evin kısımları, evdeki çeşitli eşyalar, günlük yaşam, günlük yaşama ilişkin çeşitli durumlar, nesnelere, ağaç ve orman, evdeki hayvanlar ve hayvancılık, özellikle at ve ata ilişkin çeşitli nesnelere, koşum takımı ve koşum takımının parçaları, tabiat, yabani hayvanlar, kuşlar, balıklar, böcekler, bitkiler, yiyecek malzemeleri, insan, kültür ve teknoloji, yeryüzü ve doğa olayları, gök cisimleri gibi insanı ve çevresini kuşatan tüm soyut ve somut varlık, durum ve olaylara ilişkin geniş bir konu çeşitliliğine sahiptir.

- **İnsan, insanın çeşitli durumları, faaliyetleri:** cevabı “Çocuğu beşikte sallama, meme verme, ölmüş kişi, insanın tabutu, insanın gözüne kaçan çöpten yürüyememesi (102), insanın gölgesi, düşünce ya da kafadaki düşünceler, insanın saç örgüleri vb. olan bilmeceler);insanın organları (cevabı diş, dil, kirpik, kaş, kulak, ayak vb. olan bilmeceler); insan ile ilgili fizyolojik süreçlerle ilgili bilmeceler (dışkılama vb.)...
- **Toplumsal hayat:** kamın eşyaları, kamlama, yargıç, kilise
- **İnsan ilişkileri:** *İziktäñ tasta:n tabı törgä çetpäcäk.* [Qastınañ tes-çatqan kelini] (No.58) “Kapıdan atılan yonga başköşeye ulaşmamış» «Kayınpederinden kaçınan gelin» (Altaylarda *Ejiktegi takpay törgö çarçabas (kelin)*” (Ukaçına 1984: 4).

İskambil oyunları ve tütün içmek (341, 616, 248, 353 numaralı bilmeceler)

Yazı yazma ve yazı (70, 102, 132, 249 no'lu bilmeceler)

Giyim-kuşam, giyinmeye ilişkin eylemler: Cevabı şapka, eldiven, düğme, cep, elbisenin ya da paltonun etek kenarına ya da kollarına dikilen şeritler, süslemeler olan bilmeceler...:

Pürüktî ikki qoldañ keskäñ “şapkanın iki el ile giyilmesi” (No. 219) *Qolya mä:läy keskäñ* “Ele eldiven giyilmesi” (No. 220), *Istannañ maymaq keskäñ* “Pantolon ile çizmenin giyilmesi”(225) gibi

Biçki-dikiş, dokuma, örgü: Dikişte, örgü örmede kullanılan nesnelere, iğne, yüksük, kirmen, şiş, ip gibi nesnelere, yünün eğrilmesi, sinirlerin ip haline getirilmesi, çorabın örülmesi gibi eylemler.

Keçe yurt ve göçebe hayat: *Tadar ebî* «Tatar evi» (36), *Ezîktiñ ikki erkini* «Kapının iki yanındaki çerçeve» (84) (*Ezîk tastın'dayı ki:s ezîk* (No: 148) «kapının dışındaki keçe», *Tirö:s tä:n eb ködür-turyan isto:lba* “yurdu ayakta tutan direk» (No: 223), *qana* “yurdun kafesi» (No:147), *Ebniñ qara:çızı* “(keçe urgan ile kuşatılmış) yurdun kafesi» (No: 134), (*Eb ebirä aq qurçaq tartqanı* “evin çevresini beyaz bir kuşak ile çevirmek” (No:122), *çurtta qalyan istolba* «yurtta kalan at direği»(113), (*Eb köçip 'parib -ısqanı* “yurdun taşınması” 153), *Eb köçip-'parib-ısqanda, qalyan eb 'ornı* “yurt taşındıktan geride kalan evin yeri” (171)

Yerleşik hayata ilişkin unsurlar: *tört qarındaş pır çerdä 'toyınça:* [tura puli] “Dört kardeş bir yerde çalışır (Evin köşeleri)” (No. 143) *päs, pä:s, pi:s* “soba” (No: 73, 243, 43, 140) gittikçe Rus yaşam tarzının yaygınlaştığının göstergesidir.

Evdeki eşyalar : havan, semaver, makas, mum, bıçak, ayna, kova, fıçı, fıçının halkaları, şişe, değirmen, sandık vb. olan bilmeceler

Ağaç ve orman işleri: *To:ryan tögäniñ taqpayı çaçıra:nı* “ağaç keserken yonganın sıçraması” (101)*ayas qıryanı* “ağacın yontulması” (149), *tayyıdañ ayas tartın-kelgäni* “taygadan ağacın getirilmesi”(360) vb.);

Ev hayvanları, hayvancılık ve hayvancılıkla ilgili faaliyetler (cevabı at ve atın çeşitli organları olan bilmece: *at tuyya:* (51), *at quzuri:* (52), *pi: emcägi, aday emcägi* (213), at koşumunun detayları (*attiñ aqsındayı suyli:* (71), *tügä:* (97)) ata ilişkin çeşitli durum ya da eylemler (*attiñ pas pari:yan izi* (59) *attı qamcıla:nı* (61), *inäk mü:zü* (57) , *inäk emcä:* (82), *inäk sayyanı* (83) vb., koyun (116, 176, 204) domuz (218), tavuk (80, 174), köpek (537, 207), kedi (228, 236) vb. ile ilgili bilmece

Avcılık, balıkçılık ve av âletleri: cevabı tüfek ve tüfek ile ilişkili nesne ve eylemler olan bilmece (54, 142, 198, 199, 208, 244, 3), barut (354), ağ (*sözirbe*) (130) vb.

Orman ve bozkırda yaşayan çeşitli yabani hayvanlar, kuşlar, böcekler ve tüm bunlarla ilgili çeşitli durum ve eylemler: *palalıy qamno:s* «yavrularıyla kunduz» (No. 152) , *qamno:s* “kunduz” (189), *pü:r* «kurt» (261), *as* «kakım» (312), *qozan* «tavşan»(258), *ti:n* «sincap» (212) *çılan* «yılan»(109, 262), *sa:sqan* «saksağan» (69), *turna* «turna» (337). İrimcäk (100), *sä:k*, *ma:s* «sinek, at sineği» (200), *sarıy sä:k* «sivri sinek» (333), *qazaq qurt* «pire» (334), *pît* «bit»(335).

Bitki örtüsü: çeşitli ağaçlar, çalı türündeki bitkiler, bunların yaprakları, meyveleri, çeşitli yabani otlar :*qaziñ* «akağaç»(314), *teräk ayas* «kavak» (315), *nımrıt ayastıñ pürü*, *çestägi* «kuş kirazı ağacının yaprağı, yemişi»(363), *qaziñniñ qo:rip tüskiläp-çatqan pürü*; *qaziñ ayas pozi* «akağacın kuruyup dökülen yaprağı, akağacın kendisi» (541), *sep* «Sibirya kızıl zambağı» (98)) olan bitkilerle ilgili bilmeceler Hakasların yaşadığı coğrafyadaki bitki ve hayvan dünyası hakkında bilgi vermektedir.

Yeryüzü ve doğa olayları : cevabı yer, toprak, gökyüzü, rüzgar, su, taş, sis, gökgürültüsü vb. olan bilmeceler.

Gök cisimleri ve hareketleri: yıldız, ay, güneş, güneşin doğması

Zaman: cevapları, gün, ay, yıl vb. olan bilmeceler.

Sovyetler Birliđi Döneminde Kaybolan Bilmeceler....

Toplumsal ve geleneksel yaşamdaki değişimler bilmece varlığını da etkilemektedir. Örneğin Sovyetler Birliđi sonrasında yapılan çalışmalarda göçebe yaşantı, eski geleneksel topluma özgü insan ilişkileri ile ilgili bilmecelere rastlanmamaktadır.

- **Geleneksel Hakas evinin çeşitli kısımları ve göçebe hayata ilişkin bilmeceler :** *çurtta qalyan ıstolba* “yurttan kalan at bağlama direği” (No.113), *eb köçip parb-ısqanı* “evin taşınması” (No.153) *qana* “yurdun kafesi” (No.147), *qara:çı* “(kıl organla kuşatılmış)yurdun kafesi” (No.119), *Köçip eb tutqanda, qana turγus-çatqanı, üstünä tos ça:p-çatqanı* “Göçüp ev yaparken yurt kafesinin kurulup üzerinin ak ağaç kabuğu ile örtülmesi)” (No. 190) vb.
- **İnsan ilişkileri :** *Qastınañ tes-çatqan keliniñ* «Kayınpederinden kaçınan gelin» (No.58)

Sovyetler Birliđi Döneminde Ortaya Çıkan Bilmeceler.....

Sovyetler Birliđi dönemindeki toplumsal değişmelere uygun olarak bilmece varlığına da yeni toplum düzeni, yeni toplum düzeninin getirdiği yaklaşımlar yansımıştır. Ayrıca bu dönemde kullanılmaya başlanan teknolojik araçlarla ilgili bilmeceler de bilmece varlığına eklenmiştir (cevabı sinema, radyo, telefon telleri, telefon direklerindeki izolatörler, bisiklet, vagonlar, raylar, uçak, traktör olan bilmeceler).

Zenginlere karşı olumsuz tutumu yansıtan bilmeceler:

Xarnı pedek - irımcık nimes, / Xan sorça - seek nimes. (Pay)

*Karnı şış, örümcek değil, / Kan emer, sinek değil. (Zengin bey)
(Kirbijekova 1960: 140).*

Alarđa xolı uzun, pirerge xısxa (Pay, xulax)

Alırken kolu uzun, verirken kolu kısa (zengin, kulak).

**Kam ve din adamlarına karşı olumsuz tutumu yansıran
bilmeceler:**

Aar aylanza - aynaa tööy; peer aylanza - üzütke tööy. (Xam)
Oraya dönünce İblis'e benzer; buraya dönünce Şeytan'a benzer.
(Kam) (Kirbijekova 1960: 140)

*Pacazı çox nime par ba? Paarı çox nime par ba? (Pacazı çox
aday polcañ, paarı çox xam polcañ). Bacanağı olmayan bir şey
var mı? Kalbi olmayan bir şey var mı?)Bacanağı olmayan köpektir,
kalbi olmayan kamdır). (Domojakov 1951: 67).*

*Xoli xamaxta, xarağı tasxaxta (Abıs) Eli alında, gözü rafta
(rahip). (Domojakov 1951: 67).*

Üretimde normları yerine getiren başarılı işçilerin (*udarnik*) durumuna karşı olumlu, toplumun gelişmesi karşısında bir engel olarak görülen tembelliğe karşı olumsuz tutum:

Oñ xoli çağda, sol xoli üste. (Udarnik) Sağ kolu içyağında, sol kolu yağda. (Başarılı işçi (*udarnik*))(Kirbijekova 1960 140).

Toğısxa pararda pazı ağırça, stolğa odırarğa kinetın çazıl parça. (Arğaas) İşe giderken başı ağrır, masaya oturmaya gelince birdenbire iyileşir. (Tembel) (Kirbijekova 1960: 138)

Çasxı çitse, tigırzer körçe; küskü çitse, trudoden'zar körçe. (Arğaas) Bahar gelince gökyüzünü gözler; güz gelince iş saatinin bitimini gözler. (Tembel) (Kirbijekova 1960: 140).

Hakas bilmecelerinin biçimsel özellikleri

- Hakas bilmeceleri tek bir dizeden ya da cümleden oluşabildiği gibi iki, üç ve nadiren daha fazla dizeden oluşabilmektedir. Dize sayısı arttıkça şiirsel özellikle daha çok görülür. Uyaklar, redif, ölçü gibi. Bilmece tek heceden ibaret olsa bile belirli seslerin tekrarlanması ile bir ses uyumu sağlanabilir. Bununla birlikte tek dize ya da cümleden oluşan bilmecelerde herhangi bir şiirsel unsurun bulunmadığı örnekler çoktur.

Örneğin:

Tek dize: *On xazax pus çükten pari. (tırğaxtığ salaalar)*

«On Kazak (Rus) buz yüklenmiş» (Tırnakla parmaklar)

Pusta puğday unum çaydım. (çiltis)

«Buzda buğday unumu yaydım» (yıldız).

Çazıda çalaas ool turça. (Ağastiñ xastiriin soyğanı)

«Bozkırda çıplak oğlan durur.» (Ağacın kabuğunun soyulması)

İb ötire kün kördim. (Körindes)

«Evin içinden güneşi gördüm.» (Ayna)

İki dizeli:

*Xısxıda çox,
çayğıda pay. (Ağas)*

«Kışın fakir,
yazın zengin.» (Ağaç)

Kidertin kiis kilir,

İki pudı çox kilir. (Pulut)

«Batıdan keçe gelir,
İki bacağı olmadan gelir.» (Bulut)

Üç dizeli:

Pis kızı tut tur,

Pis kızı sux tur,

İki kızı kör tur.

(Pis salaa tutça, pis salaa iñe saptapça, iki xarax körçe)

Beş kişi tutar, beş kişi sokar, iki kişi bakar. (Beş parmak tutuyor, beş parmak iğne saplıyor, iki göz görüyor)

Dört dize:

Ay altınañ çorttim, çorttim,

Altın pırğı tarttim, tarttim;

Kün altınañ çorttim, çorttim,

Kümüs pırğı tarttim, tarttim. (Kip tikkeni)

«Ayın altından koştum koştum, altın
düdük çaldım çaldım, güneşin altından
koştum koştum, gümüş düdük çaldım
çaldım. (Elbise dikme)

Çüs puluñniğ,

Çüs xap axçalığ,

Xamcibınañ tartxandağ,

Xan tigirge ködirilgendeg. (Tigirib)

«Yüz köşesi var, yüz çuval parası var,
kamçı vurulmuş gibi, gökyüzüne yükselir
sanki.» (Kilise)

Özellikle iki ya da daha çok dizden oluşan bilmecelerde sentaktik paralelizm dikkati çeker. Sentaktik paralelizm ve benzer gramer yapılarının kullanılması ile ortaya çıkan rediflerle şiirsel bir dil ortaya çıkar:

Parça, parça çolı çoğıl,

Kisçe, kisçe xanı çoğıl. (Suğca parçatxan kime)

«Gider, gider yolu yok, keser, keser kanı yok.» (Suda gitmekte olan kayık)

Tağa sıxsa - aň osxas;

Tağdañ inze - sana osxas;

Suğa kırze - sortan osxas. (Xamnos)

«Dağa çıkarken hayvan gibidir; dağdan inerken kızak gibidir; suya girdiğinde turna balığı gibidir.» (Su samuru)

Hem tek hem de çok dizeden oluşan bilmecelerde aliterasyona sıkça rastlanır:

Xara adım xazağda, xamcızı tirgide. (Tüür, orba)

«Yağız atım ahırda, kamçısı terkide». (Şaman davulu ve tokmağı)

Tağ ötire tabıstığ, tabılğıca kögıstığ, sın ötire tabıstığ, sımısxaca kögıstığ.

(Mıltıx atxanı, pırğı tartxanı)

«Dağı aşan sesi var, kuşkonmaz kadar gövdesi var, tepeyi aşan sesi var, karınca kadar gövdesi var.» (Tüfekte ateş etme, düdük çalma)

Anlam sanatları:

Bilmeceler genellikle kafa karıştırmaya yönelik, beklenmedik cevapları olan, genellikle metafor biçiminde ifade edilen sorulardır. Buna uygun olarak da çok çeşitli söz ve anlam sanatlarından faydalanılmıştır.

Kısaca birbiriyle çelişen ya da tamamen zıt iki kavramın, niteliklerin bir arada kullanılması biçiminde tanımlanabilecek oksimoron bilmecelerde kafa karışıklığı yaratmak için sıkça kullanılmıştır:

Ot çize, tıs çox pol parça; / Tas çize, tıstığ pol parça.
(*Sapxı*) Ot yerse, dişsiz kalır; / Taş yerse dişli olur.
(*Bıçkı*).

Altı azaxtığ iki pastığ. (*Çalañ kızı*) Altı ayaklı iki başlı. (Atlı insan)

Bilmecelerde metafor , metonimi ve benzetmelere sıkça rastlanır. Metaforlarda şaşırtma amaçlı çoğunlukla cansız nesnelere ya da hayvanlar kişi, canlılar ise nesne olarak imgelenebilir. Bununla birlikte nesnelere farklı nesnelere imgelenebilmesi de söz konusudur. Cansız varlığın canlı olarak imgelenebilmesi:

Köksü töbün, içegezi çoğar. (Timir pes, truba) Göğsü aşağıda, bağırsakları yukarıda. (Demir soba, boru)

Nesnenin

Moynı çox kök puğam. (Ködes) Boyunsuz boz boğam. (Dökme kazan)
Xırax tistig ineyek (Xol terbeni) Kırk dişli nine. (El değirmeni)

Kişileştirme (antropomorfizm) de sıkça rastlanılan bir sanattır. *Abam xarağı altı xarax, / içem xarağı iki xarax. (Közenek) Babamın altı gözü var, / annemin iki gözü var. (Pencere)*

Sin idi par, min idi parim, xan pilekte toğazarbıs. (İb) Sen öyle git, ben böyle gideyim, Han Pilek'te karşılaşırız. (Ev (Yurt))

Benzetmelere de rastlanır:

Tağa sıxsa - aň osxas; tağdañ inze - sana osxas; suğa kİRze - sortan osxas.

(*Xamnós*) Tağa çıkarken hayvan gibidir; dağdan inerken kızak gibidir; suya girdiğinde turna balığı gibidir. (Su samuru)

Metoniminin kullanıldığı bilmeceler de vardır. Sorulan varlığın belirli bir özelliği ya da niteliği belirtilir.

Çayğıda müüstİğ, xısxıda müüs çox. (*Sun*) Yazın boynuzlu, kışın boynuzsuz. (Geyik)

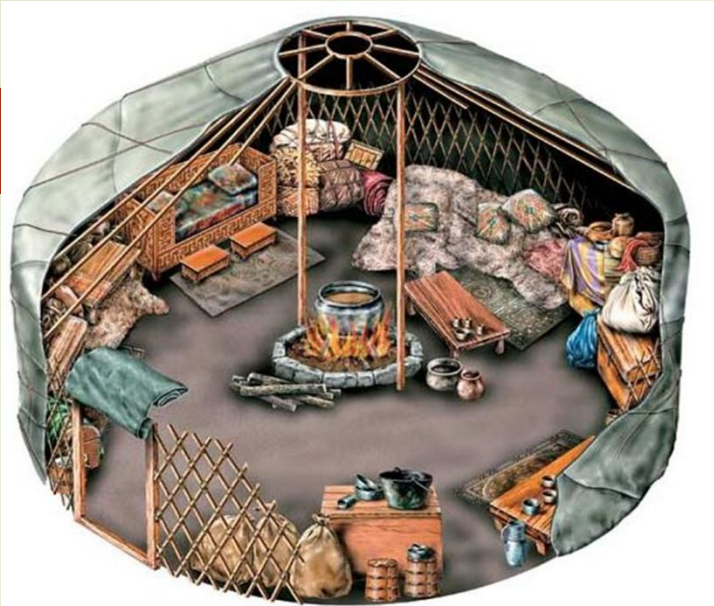
Belirli bir niteliğin abartılması da şaşkırtma unsuru olarak kullanılır:

Ay uliinca xaraxtığ. (*Xoosxa*) Ay büyüklüğünde gözü var. (Kedi)

Türk bilmecelerinin ilk kaynağı olan CC'deki bilmeceler ile Hakas bilmecelerinin karşılaştırılmasıyla 47 bilmecedan 8'inin (8, 13, 27, 28, 29, 38, 40, 43) gramer, söz varlığı, şiirsel özellikler gibi çeşitli açılardan uyduğu tespit edilebilmektedir.

Avzum açsam, öpkäm körünir. Ol: eşik açsa, ot körüngän-dir.

«Ağzımı açsam ciğerim görünür»
(Гаркавец 2008: 18)

Aq adım aqsın açıp tur-çadır. [Pä:s]
[Katanov 1907a 266, No. 43]

«Kır atım ağzını açıp duruyor» (Soba)
(КатР., 238 No: 43).

*Abacaq aqsın açıp-sal-tır, qara:n kör-
'çadır. [Pi:s]* «Ayıcık ağzını açmış
gözünü dikmiş [Soba] (No: 243)

Ax adım axsın açın turçadır. (Pes)
« Kır atım ağzını açmış duruyor».
(Soba)».(Kirbijekova 1960: 112-113).

Codex'teki varyantta evin ya da yurdun ortasında yandığı için kapıyı açınca görünen ateş söz konusudur. Hakasların geleneksel yaşantısından yurdun ortasında yanan ateşin yerini soba aldığında bilmece de yeni yaşam koşullarına göre yeniden şekillendirilmiş olmalıdır. Hakasların hayatına giren ve kapağı açılabilen soba ağzını açmış “beyaz at” ya da “ayı”ya benzetilmiştir

Altay ağızlarında da bu bilmecenin varyantları vardır:

Aksını t'apas – alug ool (keve) (Баскаков 1985, 114), *Oozın t'abas aluu uul (keve)* (Баскаков 1985, 97) “Ağzını kapamaz ahmak oğul (Soba)”; *Töjeldey kurtuyaş tör bakıldap oturar (keve)* “İhtiyar Töjeldey töre bakıp durur (soba)” (Баскаков 1985, 99).

*Tenridän tüškän toqmaçiq –
Tört ayaqlı maymaçiq. Ol,
kirpi. «Tanrıdan düşen
tokmakçık, dört ayaklı
hayvancık (O, kirpi»
(Гаркавец 2008: 18)*

*Tegirdäñ tüskän tekpəcäk! Tört azayı
pükpägäs! [İrĩmcäk]
«Gökten düşem tekmeçik! Dört ayağı
bükmeçik!» (örümcek) (Katanov s.
242, No: 100).*

*Tigirdeñ tüsken tikpecek, tört azağı
pükpecek (irĩmcık).
(НакРусSl. 616, Кирбижекова 98-
99).*

Bu bardı – izi yox. Ol kemä-dir.
«Bu gitti izi yok. O gemidir.»
(Гаркавец, 2008: 17)

*Çörzä, çörzä çoli çoq! [Kemänäñ
suy keskäni]* (Kat.1, 269, No.79).

«Gider gider izi yok! (Kayıla
nehri geçme) » [Kat. 241, № 79].

*Paryan, kelgän ‘çoli çoq! Mosto:zın
kessä ‘qanı çoq! [Kemänäñ suy keskäni]*
(№ 169)

«Gittiği geldiği yolu yok! Boğazını
kessen kanı yok! (Kayıkla nehrin
geçilmesi)» (KatP 272, № 169).

İstebizerge izi çoğıl, / Çollabızarğa çoli çoğıl. (Kimelîğ çörgeñi)

«İzlesen izi yok, yolundan gitsen yolu yok» [kayıkla gitmek]» (Кирбижекова 106-107).

Parça parça çoli çoğıl, kisçe kisçe hanı çoğıl (Suğca parçatxan kime)

«Gider gider izi yok, keser keser kanı yok. (nehir yüzen kayık)» (Доможаков 84).

Altay folklorunda da bu bu bilmecenin değişik versiyonlarına rastlanmaktadır:

D'ortkon d'ortkon – d'oli d'ok, kesken, kesken – kanı d'ok (keme) “Gitti gitti, izi yok, kesti kesti kanı yok (kayık)(Укачина 1984, 85) *Kesim kesim kanı t'ok, barzım, barzım t'oli t'ok (sug)* “Kessem kessem kanı yok, gitsem yok (su)” (Баскаков 1985, 98) vb.)